

ATA'MIZIN ADANAYI SON ZİYARETİ VE HATAY'IN ANAVATANA KATILMASI

Mevhibe SAVAŞ

Atamızın Adana'ya yaptığı son seyahatinin öncesini yüksek müsaadelerinizle sizlere arz etmeyi düşünüyorum. Çünkü vefatından 126 gün önce 7 Temmuz 1938 de Hatay'ın Anavatan'a katılmasını sağlayan 24 Mayıs 1938'de şehrimize yapılan seyahat (*ki vefatından 169 gün önce*) ölüm yatağında can çekişen bir devlet adamının günümüzde de ibret alınacak fedakârlığını Atamızın değişiyle *zevat-ı mutade* diye bilinen "sırdaşı" Kılıç Ali hatıralarında "Mersin ve Adana'da Ölümle Dans" başlığı altında kaydediyor.

"Ölümle Dansın" öncesi, 29 Ekim 1937 günkü durumu Celâl BAYAR'dan dinleyelim:

Balkan Antantınının Ankara toplantısı günleri idi, Yugoslav Başbakanı Dr.Stoyadinoviç' le görüşüyordum. Şükrü KAYA yaklaştı:

"-Sağlık Bakanlığı Müşteşarı Dr. Asım derhal görüşmek istiyor." dedi, Atatürk'ün sağlığı ile alâkalı olduğunu hemen anladım. Çünkü, meslek ve şahsiyetine güvendiğim Dr. Asım ARAR hükümet namına Ata'nın müdavî tabipleri ile daima temasta idi. Bana endişelerini açıkladı.

Burnundan kan geldiğini söylediler. Bu hastalığın yeni merhalesidir. Dışarıdan mütehassıs getirilmesi tavsiyemi tekraren arz ediyorum, dedi.

Atatürk'ün gerek görmediği tavsiyeyi bu sefer ısrarla rica ve kabul ettirmek kararıyla Çankaya'ya gittim.... Beni beklemiyordu. Arzumu sükûnetle dinledi: ¹

" Ortalıkta Hatay meselesi var, hastalığının dışarıda duyulmasını istemem. Neşet Ömer'le konuş.... Bizim doktorlar konsültasyon yapsınlar." cevabını verdi. Konsültasyon yapıldı.

Atatürk hekimlerin müşterek kararlarını benden de dinledikten sonra:

"-Zannederim haklıdırlar." dedi.

Ben sağlığının ülke için asıl şart olduğunu ve temel mevzuun yanında Hatay üzerinde menfi tesir yapma dahil hiçbir ihtimalin düşünölemeyeceğini ısrarla tekrarladım..... Yavaş bir ses tonu ile:

"Çocuk.... Ne yapacaksan çabuk yap... Ben hastayım..."

Her şeyini memleketi için hizmet saydığı emeklerini cömertçe feda etmiş Atatürk ilk defa hastayım, diyordu.

O günlerde Hatay meselesi hâd devresinde idi.

Suriye üzerinde Fransız manda idaresinin şeklen de olsa sona ermesi, onların söyleyişi ile sancak meselesini son safhaya sokmuştu. Tezimiz tarih

¹ KUTAY, Cemal; Atatürk'ün son günleri, İstanbul-1981 s.30.

ve coğrafya şartlarına ve anlaşmaların içeriğine göre tamamen haklı idi. Hükümet olarak bu kesin hakkın zerresinden fedâkârlık yapmayacağımızı karşıdakilere açıklıkla anlatmıştık. Atatürk, hasta yatağında hâdiseyi bütün ayrıntılarıyla takip ediyordu ² ve şunları söylüyordu:

“ Milletimizi gece gündüz meşgul eden büyük bir mesele, hakiki sahibi öz Türk olan (İskenderun-Antakya) ve çevresinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyet ve kesinlikle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alâkamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlar ve tabii görürler.” ³

Atatürk kendisini iyi hisseder etmez, mizâcına hâs kararlılıkla meseleyi bir an evvel istediği şekilde halletmek için harekete geçti. Önce Mersin' e oradan Adana' ya, hududa kadar uzanmaya karar verdi.

Doktorlar (Evvela hayır olmaz) dediler...

.....

Olayların gelişmesini Başbakan Celal BAYAR dan dinleyelim:

“Onun, ölüm-kalım harbi Sakarya'yı 22 gün 22 gece üç kaburgası kırık nasıl idare ettiğini bilenler için onu kararından döndürmeye çalışmanın sadece imkânsızlığını değil, şahsiyetini hâlâ kavrayamamış olmanın elemi de yaşatacağını idrâk hissi içinde hekimlerle karşı karşıya bırakmayı tercihe mecbur kalıyorduk.” ⁴

O günkü tabiri ile (Müdevî ve Müşavir) tabiplerin teşhisi ne olursa olsun; Atatürk, Fransız Büyük Elçisine:

“-Benim davamdır bu. Asla şakaya gelmeyeceğini bilmelisiniz.” ⁵

tehdidi ile diplomatik kuralları ve hayatını hiçe sayarak ne yapmak istediğini Ruşen EŞREF' in kaleminden takip edelim:

“-1938 yılının Haziran Ayının son günleri Ata, Savarona yatında Hatay Anavatan'a kavuşmuş, “Atatürk'ün ömrünün son günlerindeki en büyük mefkûresi gerçekleşmişti.” Alınan sonuca o kadar sevinmişti ki hasta yatağında keyfine diyecek yoktu.” ⁶

Doktorlar ziyaretleri kesinlikle yasaklamış olmalarına rağmen bazı istisnalar oluyordu. Kısa olmak şartı ile ziyaretleri, Atatürk'e huzur verecek olanlara yanına çıkabilme hakkı tanıyorlardı.

Ruşen EŞREF Bey böylece görebildi.

Bizler de salonda idik.

---

² KUTAY, a.g.e, s.32.

³ ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal; Atatürk' ün Söylev ve Demeçleri -I, Derleyen: Nimet UNAN, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.: Birinci Basım, 1945, s.337.

⁴ KUTAY,a.g.e., s. 33.

⁵ ATAY, Falih Rıfki; Çankaya Atatürk Devri Hatıralar., Cilt.II İstanbul-1961, s.466.

⁶ HULÛSÎ TURGÛT, a.g.e.s.348-349.

Atatürk kendisini görünce memnun oldu ve kendisine bizzat verdiği soyadı ile Hitap ederek,

“ÜNAYDIN o Cumhuriyet Bayramında Fransız Elçisine hatırlattığın hakikatleri arkadaşlara anlat!” dedi.

Ruşen EŞREF hemen toparlandı ve anlattı:

“Geçen Cumhuriyet Bayramında, Ankara Palas salonlarında verilen resmî baloda idik. Sizin huzurunuzda, o günlerde Ülkemizin misafiri olan, Balkan Antantı dolayısı ile yurdumuzda bulunan Romanya Başbakan’ı M.Trakesku, Dışişleri Bakanımız Dr. Aras ve İngiliz Büyük Elçisi Persi Loren vardı. O sırada Fransız Büyük Elçisi M.P. PONSO, saygılarını sunmak için masanıza yanaştı, kendisine yer gösterdiniz ve zannediyorum epey bir zamandır açıklamak istediğiniz müsait anın geldiğine karar vererek bana hitap ettiniz:

“ÜNAYDIN.... Şimdi burada söyleyeceklerimi Fransızcaya aynen çevireceksiniz.”

Ve, 1789 Fransız İhtilâli’nin dünya milletleri üzerindeki tesirine, milli hâkimiyet fikrinin metotlaşma ve tatbikatına dayanak olduğunu, insan hakları beyannamesinin Cihan’a yayılmış etkisinin bütün milletler için beşer haysiyetinin ülküsü özelliği taşıdığını kaydederek, bu günkü gibi hatırlıyorum, dediniz ki; “Fransız milletinin bu hizmeti bizim de hâfızalarımızdadır. İşte Ekselens bütün bunlar dolayısı ile ben Fransız milletinin bu emeği vermiş o nesillerini takdir ederim. Fransız millete karşı hislerim dostçadır. Onun ordusu ile de karşılaştım. Çanakkale de gözünü kırpmadan ölüme nasıl gittiklerini gördüm. Bir defa, bir süvari alayınız siperlerimizi zaptetmek için hücumla kalkmıştı. Gerçekten pervasızca ilerliyorlardı. Neticeyi almak üzereydiler. Orasının elimizde kalması şarttı. Türk atlı kuvvetlerine kumanda eden Esat Beye (Sadrazam Ahmet İzzet Paşanın küçük kardeşi olan Esat Bey Çanakkale kahramanlarından.) karşı taarruz emri verdim. Milletlerin kişiliği böylesine karşılaşmalarda ölçülür. Atlılarınız o vatan toprağımızda yiğitçe can verdiler. Anlatmak istiyorum ki milletinizin ve o milletlerin mihrakı olan ordunuzun meziyetlerini yakından bilirim.

Ben de Fransız devlet ve milletinden, uzattığım dostluk elinin kıymetini bilmesini istiyorum. Çünkü ben, Büyük Türk Milletinin bir ferdiyim. Bu meziyet tek başına kâfidir.

Siz, milletim adına izhar ettiğim bu dostluk hislerine fiiliyatla mukabele etmelisiniz.

Hakiki dostluklar meşru hakların teslim ve kabulü temelleri üzerinde yükselir.

Bakınız şu anda burada, Balkan ve Sâdâbat Paktlarının şerefli mümessilleri var. Yurdumda olduğu gibi cihanda da sulhu aramış adamım. Bütün bu anlaşmalar, karşılıklı saygı ve hak tanıklıkla mümkün olmuştur.

Hatay’ ı sizden alacağım: Çünkü Hatay Türk topraklarıdır. ⁷

---

⁷ KUTAY,a.g.e., s.71..

Ben toprak büyütme delisi değilim; barış bozma alışkanlığım yoktur. Ancak antlaşmaya dayanan hakkımızın isteyicisiyim. Onu almasam, edemem.... Büyük Meclisin kürsüsünden milletime söz verdim: Hatay'ı alacağım... Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getiremezsen onun huzuruna çıkamam. Yerimde kalamam. Ben şimdiye kadar yenilmedim. Yenilemem; Yenilirse bir dakika yaşayamam. Bunu bilerek ve sözümü mutlaka yerine getireceğimi düşünerek benim dostluğumu lütfen bildirin ve doğrulayınız, Ekselans Ambasadör bu uğuruna hayatımı dahi vereceğim kararımı hükümetinize bildiriniz.”⁸

Yukarıdaki anlattığım olayı Ruşen Eşraf ÜNAYDIN, Cemal KUTAY ve Kılıç Ali'nin eserlerinde tespit ettim. Kutay, eserinin 72 sayfasındaki iki nolu dipnotunda Rahmetli Ruşen Eşref ÜNAYDIN'dan Kılıç Ali'nin notlarında yer alan bu hadise üzerinde daha geniş bilgi rica ettiğimde şunları söyledi:

“Atatürk 1937 Cumhuriyet balosunda bu muhteşem diskurundan evvel, Fransız büyük elçisi M.P Ponso'nun işiteceği yüksek sesle ve Fransızca “ Namusum üzerine söylüyorum ki O Türk toprağını Fransızlara bırakmayacağım...” demişti. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü yanımızda idi. Atatürk' ün bu açık meydan okumasından ürkererek “Eyvah hadise çıkacak!” demişti.⁹

“Anlaşıldığına inandığım Türk davasının şerefine” diyerek kadehinizi kaldırdınız. Ruşen Eşref sözlerinin son cümlelerini göz yaşlarını akıtmadan tamamlayabilmek için insan üstü gayret sarf ediyordu. Bir an Ata' ya baktım: Onunda gözleri hepimiz gibi dolu dolu idi.

Bu hatırayı yanımızda neden tekrarlatmıştı. Sanıyorum ki bizim gibi çok kişi, o hasta hali ile Hatay davasını neden şahsen omuzladığının yadırgaması içinde idi. Anlatmak istemişti ki, o, milletine verdiği sözü eksiksiz tutmuş olabilmenin kifâyeti içinde gözlerini kapamak istemektedir.

Ruşen Eşref' e akşam yemeğine kal dedi. ¹⁰

Milletine verdiği sözü tutabilmek için sağlığını hiçe sayan Atatürk yola çıkmak için kesin kararlıydı.

İsmet Paşanın Başbakanlıktan istifasına sebep olan hadiseler sonunda Hatay' a gitmekten zor vaz geçirilen Atatürk Ankara' ya dönerken “ Hatay meselesi için İsmet Paşa gereksiz bir evhama kapılmış telâş içinde idi. Hükûmet başkanı olarak telâşında belki de haklıdır. Fakat ben hükûmeti hiçbir zaman güç duruma sokmak niyetinde değilim. Benim kararım şuydu: Cumhurbaşkanlığından istifa ederek, toplayacağım mücahitlerle birlikte sınırı geçmek, tabî bizi bekleyen Hataylılar da, belki bazı askerî birlikler de bana katılmış olacaktı. Bu şekilde Hatay meselesini fiilen halletmiş olacaktım. Bu hareketim karşısında tabiatıyla ve çok haklı olarak hükûmet beni ve bana katılacak olanları asî ilân edebilirdi.”

Arkadaşlardan biri söze karıştı;

---

⁸ ÜNAYDIN, Ruşen Eşref; Atatürk Tarih ve Dil Kurumları “ Hatıralar”; TDK. Yayını Ankara-1954, s.5-6.

⁹ KUTAY, a.g.e. s. 72..

¹⁰ KUTAY, a.g.e.s.64.

“Paşam o zaman ne yapacaktın?”

“Haa! İşte o zaman Hatay meselesini hâlettikten sonra döner bu kez de bizi asî ilân edenleri kolundan tutup atar, yine duruma biz hâkim olurduk.”

11

Mesele çözümlenememişti.

Atamız bu kararlılığını şöyle belirtti:

“Bu benim şahsi meselemdir. Durumu büyük elçiye daha başlangıçta açıkça ifade ettim. Dünyanın bu durumunda böyle bir meselenin Türkiye ile Fransa arasında silâhlı bir anlaşmazlığa sürüklenmesi kesinlikle mümkün değildir. Fakat ben bunu da hesaba katmış bulunuyorum ve kararımı vermiş bulunuyorum. Şayet ufukta bu yolda binde bir ihtimal belirirse, Türkiye Cumhurreisliğinden ve hatta Büyük Millet Meclisi azalığından çekileceğim ve bir fert olarak bana katılacak birkaç arkadaşıyla beraber Hatay’ a gireceğim. Oradakilerle el ele verip mücadeleye devam edeceğim.”¹²

Zevat-ı Mutade’ den Kılıç Ali anlatıyor:

“Salih’le telefon görüşmesi yaptıktan sonra yatmıştım ki sabaha karşı telefon çaldı, karşımdaki nöbetçi yaveriydi. Atatürk’ ün emrini tebliğ etti:

“Yarin Mersine hareket edeceğiz, hazır olunuz, hareket saati daha sonra bildirilecektir.”

Ertesi gün 19 Mayıs 1938 idi kendisinin Samsun’a çıktığı günün yıldönümü olan Gençlik Bayramı... Böyle bir günde aniden yola çıkmasının muhakkak esaslı sebebi olması lâzımdı. Nitekim, yola çıktığımızda onu hekimlere rağmen böylesine yorucu seyahate karar verdiren olayı öğrendik.

13

Başbakan Celal BAYAR’ın önüne en önemli mesele olarak imzalanmış olan Hatay Anlaşmasının uygulanması konusu gelmişti. Atatürk, Hatay meselesini bir millî mesele olduğu kadar şahsî bir prestij meselesi olarak da ele almıştı. Bu meselenin kendi istediği gibi çözümünü, onun için bir mefkûrenin gerçekleşmesi kadar önemli idi. Atamızın Adanamızı bu son ziyaretine sebep olduğuna inandığım 15 Mart 1923 yılındaki ikinci teşrifleri esnasındaki şu olayı hatırlamalıyız.

Yine Kılıç Ali’den dinleyelim:

“Bir Pazar günü Adana’ya gitmiştik. Atatürk o gün halkın olağanüstü tezahüratı ile karşılanmıştı. Bu gezide müşir (mareşal) üniforması taşıyordu. Kendisini candan bir sevgi ile karşılayanlar arasında kadınları ve kızları siyah matem kıyafetlerine bürünmüş bir de İskenderun heyeti vardı. Bu heyeti oluşturan, siyah giysili kızlar, “Ellerinde bizi de kurtarın.” cümleleri yazılmış pankartlar olduğu halde Atatürk’ün huzuruna çıkmışlardı. Kızlardan biri titrek bir sesle, Gazi’yi ve çevresindekileri çok etkileyici bir konuşma yaptı. Kızın göz yaşları içinde söylediklerini dinleyen Gazi

¹¹ Hulusi TURGUT a.g.e.s.342.

¹² SOYAK, Hasan Rıza, Hayatına Dair Bilmediğimiz İki Hatıra, Cumhuriyet Gazetesi, 10 Kasım 1949.

¹³ KUTAY a.g.e.s.49.

(Gözlerimizle görüyorduk) kendini zor tutuyordu. Fevkalâda üzgündü. Kızcağızın söyledikleri Gazi'yi öylesine etkilemişti ki konuşma biter bitmez dayanamadı, üzgün ama hiddetli bir sesle:

“ Kırk asırlık Türk Yurdu düşman elinde kalamaz” ¹⁴ dedi ve yürümeye başladı.

Atatürk'ün bir müjde anlamındaki bu sözleri halkı büsbütün heyecanlandırdı ve sevindirdi. Yaşlı, genç; kadın ve kızlar, Atatürk'ün çevresini sararak kimi elinden, kimi yüzünden öpüyor, kimi de bastığı yerden toz toprak alarak yüzüne, kucağındaki çocuğunun gözüne sürüyordu. Atatürk' ün bu kurtuluş müjdesine inanarak, bütün gönülleri ve yürekleri ile ona dua ediyorlardı.

Atatürk halkın coşkun tezahüratı arasında istasyondan ayrılarak kendisine tahsis edilen Suphi Paşanın konağına geldi. Hâlâ genç kızın söylediklerinin etkisinde idi:

“Kıza verdiğim cevap belki impolitigue oldu. Fakat gerçek budur!”

Bir gerçeği açıkladığı için vicdan huzuru içinde olduğu belli idi.

Atatürk kesin kararlıydı. “Bir akşam sofradan aniden kalkarak Ankara Palas'ın altındaki pavyona indik. O günlerde Ankara'ya gelmiş olan Fransa'nın Suriye Olağanüstü Komiseri Ponçet'in de tesadüfen orada olduğunu haber aldı. Bunun üzerine kendisine ayrılan masaya oturmadı, salonun ortasına doğru yeni bir masa hazırlanmasını emretti. Olağanüstü Komiser Ponçet' yi de masaya davet etti. Nuri CONKER' i ve Diyarbakır Millet Vekil Kazım Paşayı, beni, komisere ayrı ayrı takdim etti. O günlerde Fransa hükümeti, Hatay meselesinde bazı güçlükler çıkarıyor, bu Atatürk'ü üzüyordu. Olağanüstü Komisere içini döktü ve ona da aynen şöyle dedi.

“ Hatay işi benim şahsi davamdır.” ve kızgın bir sesle devam etti:

“Beni üzüyorsunuz. Korkarım ki beni, meseleyi başka türlü halle mecbur bırakacaksınız!”

Atatürk' ün yüksek sesle söylediği bu sözleri herkes duyuyor ve dinliyorlardı. Hazır bulunan arkadaşlardan (Zannederim) Kâzım Paşa, Atatürk'ün sözlerini Fransızcaya çeviriyordu. Orada bulunan bir genç Atatürk'ün “Beni üzüyorsunuz.” sözü karşısında ayağa kalkarak şöyle bağırdı:

“Atatürk! Üzülme, arkanda biz varız.” Atatürk, birden bire sesin geldiği tarafa başını çevirdi. Kaşları kalkmıştı. Salon derin bir sessizliğe gömüldü. Atatürk' ün gencin müdahalesine sinirlendiği sanılıyordu. Oysa Atatürk gözlerini, sözün sahibi gence dikerek şu cevabı verdi:

“ Biliyorum çocuğum! Onu bildiğim içindir ki; böyle konuşuyorum!”

Bütün salon coşmuştu.

Atamızın Adana'ya son ziyaretine dönelim.

---

¹⁴ SEVÜK, İsmail Habib; Atatürk için” Ölümünden Sonra Hatıralar ve Hayatında iken Yazılanlar”; İstanbul-1939, s.27.

Atatürk ağır hastadır. Günün yirmi üç saatini yatarak ve dinlenerek geçirmesi gerekiyordu. Tam o sırada Fransız gazeteleri Atatürk'e felç geldiğini ve ölmek üzere olduğunu yazmaya başladılar. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza SOYAK Cenevre'de olduğu için yerine özel kalem müdürü Süreyya Bey vekâlet ediyordu. Süreyya Bey Atatürk'ün bu konudaki hassasiyetini bildiği hâlde, bu münasebetsiz yayın ve propagandaları heyecanlı bir şekilde ona aktarıyordu.

Bu çeşit yayın ve propagandalara sinirlenen Atatürk, o günün akşamı Mersin'e gitmeye karar verdi. Adana ve Mersin'deki askerî birlikleri denetleyecek, durumu yakından görecekti. Hatay'ı ne pahasına olursa olsun, hatta ölümü pahasına almaya, bu işi bir an önce halletmeye karar vermişti.

Mersin de trenden iner iner inmez o hâlsiz hâli ile istasyonda hemen kırk dakika süren askerî bir resm-i geçit yapılmasını emretti. Resm-i geçidin sonlarına doğru mecalsizliğin kendisine ıstırap verdiği güçle ayakta durduğu görülüyordu. Arkadaşım Salih BOZOK'la bir ara dayanamadık, sinirlenmesini göze alarak yanına sokulduk. Kimseye hissettirmeden bize dayanmasını istedik. Bunu yapmadı, yalnız resm-i geçidin sür'atle bitmesi için durduğu yerden bizzat "Marş! Marş!" kumandasını verdi.

Vali konağına döndüğümüzde bitkin gibi idi. Hemen dinlenmeye çekildi.

Mersin'de bir süre kaldıktan sonra Tarsus'a oradan da Adana'ya geldik. Atatürk burada da (*Mersin'de olduğu gibi*) istasyona çıkar çıkmaz yirmi dakika süren askerî bir Resm-i geçit yaptırdı. Yine ayakta durarak Resm-i geçidi sonuna kadar izledi. Resm-i geçitten sonra otomobille Adana'yı dolaştı. O kadar yorulmuştu ki, Adana belediye bahçesinin içerisine, oturacağı masanın yanına bile otomobille gitti.

Adana çok sıcaktı. Oradaki incelemelerden sonra vagona girdiğimizde ayakta duracak hâli kalmamıştı. Çok yorgun ve bitkindi. Bir an önce trenin kalkmasını istiyor, halka veda ederek yatıp uyumayı dört gözle bekliyordu. O kadar ateşi vardı ki, buzhaneden çıkarıp hediye ettikleri portakal sepetini tren kalkar kalkmaz yanına getirtti. Buz gibi yedi-sekiz portakalı bir hamlede yedi. Her portakalı yedikçe bir kere "Oh!" diyordu. Sanki içi açılıyor bir serinlik hissediyordu. Kendisi yediği kadar bana (*Kılıç Ali'ye*), Salih BOZOK'a da yedirdi. Portakallar bittikten sonra bana ve Salih'e izin verdi. Kendisi de hemen yatağa girdi. ¹⁵

Hatay konusunda anlaşma, Atamızın dilediği gibi imzalanmıştı. Ama şu sözü unutulmamalıdır.

Bilgilerinize;

"Yarın sabah bir tümen asker yollasam Hatay'ı alabilirim. Renani (*Almanlarla Fransızların arasında sınır anlaşmazlığı olan bir yerleşim yeri*) için harekete geçemeyen Fransızlar, bir Suriye sancağı için bizimle harbe girmezler. Bunu da bilirim. Fakat ya bu sefer şeref ve namus meselesi yaparlarsa! Milletler belli olur mu? Ben bir sancak için Türkiye'yi harp tehlikesine sokmam." ¹⁶

¹⁵ HULUSİ TURGUT "Derleyen; Atatürk'ün sırdaşı Kılıç Ali'nin anıları İstanbul 2005, s. 248, 249.

¹⁶ ATAY, Falih Rıfki; Çankaya, "Atatürk Devri Hatıraları", cilt II. İstanbul-1961, s. 416.